

6.

A névmási referencia pragmatikai megközelítése a francia nyelvű szakirodalomban¹

NAGY ANDREA

1. A korreferencia egy olyan viszonylag egyszerűen leírható, szövegösszefüggést biztosító jelenségnek látszik, amely elsősorban a szöveg mikroszintjén működik. A szerkezetileg összetettebb korreferens viszonyok azonban már a szöveg mezoszintű kötéseit erősíthetik, „sőt, az ugyanarra a referensre vonatkozó és ugyanarra az antecedensre utaló anaforák sora láncot alkothat, és a teljes szöveg értelemszerkezetéhez hozzájárulhat (például egy szereplő azonosításával)” — állapítja meg Tolcsvai Nagy (2001: 274).

A francia nyelvű szakirodalomban más fogalmakkal ugyan, de ehhez lényegében hasonló megközelítést találunk. J.-M. Adam (1990, 1999, 2005) koncepciójában mondatmegnyilatkozások (proposition-énoncé) rendeződnek periódusba (période), a periódusok pedig szekvenciába (séquence). A referenciális kontinuitásért felelő anafora egyike annak az öt alapvető mikroszintű kötésnek, amelyek a mondatmegnyilatkozások periódusba szerveződését biztosítják úgy, hogy „közeli mondatok összetevőit kötik össze, de amelyek nagy távolságra is hatnak, prospektív és retrospektív módon, garantálva így a szövegkohéziót.” — írja Adam (2005: 85), s ugyanott hozzáteszi: „Az ezekre a műveletekre vonatkozó tudás nyelvi ismeretek rendszereit jelenti, melyeket szöveg létrehozásakor csakúgy, mint interpretálásakor aktiválunk.”

Ezekhez az alapvetően nyelvi dimenziójú megközelítésekhez képest igen eltérő módon értelmezi a névmási referenciát a francia nyelvű szakirodalomban a J. Moeschler és A. Reboul nevével fémjelzett szövegpragmatika, illetve diskurzus-pragmatika. Az általuk képviselt irányzat ráirányítja a figyelmet arra, hogy a nyelvi tevékenység, mind a szövegalkotó, mind a befogadó oldalán, egy olyan sokrétű kompetenciát jelent, amely egyszerre végzi többek között az emlékezet aktiválását, az inferenciák kezelését, a kétértelműségek megoldását, tehát egyaránt mozgósít mentális műveleteket és nyelven kívüli valóságra vonatkozó ismereteket. Ugyanakkor számos kritika érte/éri felfogásukat. Egyrészt azért, mert — ahogy J.-M. Adam írja a referenciával kapcsolatban — „a jelentést

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

tisztán instrukciónak tartják és egyáltalán nem deskriptívnek”². Hasonlóképpen bírálja őket Kleiber, az *Anaphores et pronoms* című munkájában (1994), amikor ezt írja: „L. Fant (1990) az egész szemantikára javasolja, mint O. Ducrot az argumentatív jelentésre, kiterjeszteni ezt az instrukciós modellt, procedurális és nem deskriptív jelentést látva már egy olyan lexéma jelentésében is, mint az *alma*. Nem gondoljuk, hogy egész idáig kellene menni [...]”³ A szemantikai tartalom szerepének ilyen mértékű leértékelése valóban nem túl szerencsés, hiszen így nyelvi jelenségek különbségei mosódhatnak össze, nem tudunk számot adni például arról, hogy egy referenst miként azonosíthat több nyelvi elem, vagy milyen módon történik az utalás.

Másrészt azért éri kritika őket, mert ebben a pragmatikai keretben nincs szó terjedemesebb szövegek vizsgálatáról. Emiatt vonja kétségbe J.-M. Adam a diszkurzus-pragmatika diszkurzív, sőt nyelvészeti dimenzióját: „az arra való képzetelensége, hogy némi terjedelemmel bíró szövegeket a maguk kontinuitásában kezeljen, oda vezethet, hogy komolyan kételkedni lehet e pragmatika „diszkurzív”, mi több nyelvészeti dimenziójában.”⁴

A Moeschler-Reboul-féle irányzat Dan Sperber és Deirdre Wilson pragmatikai elméletét veszi alapul, és a relevancia-elv alkalmazásával integrálja a pragmatikai perspektívát a referencia-leírásba. A relevancia-elv — azaz hogy minden megnyilatkozás saját relevanciájának elvárását váltja ki a hallgatóból — első látásra valóban nagyon gazdaságos és minden referenciaviszonyra egységes magyarázatot nyújt. A hallgató eszerint mindig a legkisebb erőfeszítéssel megszerezhető legnagyobb tudásra törekszik, a legkönnyebben elérhető információk lesznek számára a legrelevánsabbak, s ez „a relevanciakeresés érvényesül mindazoknak az információknak a kiválasztásában, amelyek — függetlenül attól, hogy milyen forrásból származnak — bekerülnek a kontextusba”⁵ — állapítja meg Moeschler és Reboul. Kleiber azonban arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, ami éppen ennek az elvnek a túlzott erejéből fakad: a különböző nyelvi eszközökkel megvalósuló referencia túlságosan általános érvényű magyarázatot nyer a relevancia-elv által, „az elvnek már az említése is megoldást jelent”⁶, s így végső soron magyarázókéességét veszti el.

Reboul több tanulmánya foglalkozik részletesen a névmási referencia, anafora kérdésével: az ezek alapján kirajzolódó névmási referenciaértelmezést, anaforafogalom-használatot foglalom össze a következőkben, és néhány konkrét

---

² J.-M. Adam (1999: 123).

³ G. Kleiber (1994: 14).

⁴ J.-M. Adam (1999: 120).

⁵ A. Reboul—J. Moeschler (2006: 77).

⁶ G. Kleiber (1994: 12).

példán azt mutatom be, vannak olyan szemantikai komponensek is, amelyek szerepet játszhatnak a referenciális viszony értelmezése során.

2.1. Reboul kiindulópontja az, hogy a névmások teljes egészében referenciális kifejezések, melyeket nem lehet kizárólag nyelvi jelenségként kezelni, hiszen „a referencia egy kifejezést a világ egy dologához köt, és ily módon kikerül a nyelvészet hatóköréből”⁷.

J.-C. Milner (1982) nyomán megkülönbözteti a referenciális kifejezések aktuális és virtuális referenciáját: az aktuális referencia egyszerűen visszautal a világ egy tárgyára, a virtuális referencia pedig a lexikális jelentésnek felel meg; s megállapítja, hogy míg a virtuális referencia vizsgálata a szemantika, lexikológia feladata, addig a virtuális és az aktuális referencia kapcsolata már pragmatikai probléma.

Ez a két fogalom, mint a következőkben látni fogjuk, fontos szerepet játszik az anafora és az antecedens fogalmak definiálásában.

Az anafora terminussal azokat az eseteket jelöli, amikor egy referenciális kifejezés a kontextus révén, endoforikusan utal a referensére. Az anafora prototipikus esetében az anaforikus névmás referense az antecedens által érhető el. Ahhoz pedig, hogy egy nominális kifejezést egy névmás antecedensének lehessen nevezni, a következő feltételeknek kell teljesülniük:

„Egy nominális kifejezés akkor és csak akkor antecedense egy anaforikus névmásnak, ha

- (i) virtuális korreferenciában van ezzel a névmással;
- (ii) referenciálisan önálló.”⁸

Az, hogy a két referenciális kifejezés aktuális korreferenciában is legyen, nem feltétel, a virtuális korreferencia elégséges az anaforikus viszony sikeres interpretálásához. A „referenciálisan önálló” kitétel pedig kizárja azt, hogy például egy beágyazott összetevő tulajdonítson jelentést az anaforikus névmásnak.

Ez a felfogás tehát leszűkíti az antecedens fogalmát az anafora tipikus eseteire, mint ahogyan ez a következő példákban látható:

- (1) Pierre a laissé *son vélo* devant la maison, et quelqu’un l’a volé.
Pierre a ház előtt hagyta *a biciklijét*, és valaki ellopta (*azt*).
- (2) Pierre a laissé *son vélo* devant la maison, tandis que Paul l’a monté au quatrième.
Pierre a ház előtt hagyta *a biciklijét*, míg Paul felvitte (*azt*) a hatodikra.

---

⁷ A. Reboul (1994: 125).

⁸ A. Reboul (1994: 118).

Az (1) példában a *son vélo* és a *l' (le)* névmás a világ ugyanazon tárgyára utal, tehát a korreferencia egyszerre aktuális és virtuális. A (2) mondatban azonban míg virtuális korreferencia van a két elem között, aktuális már nincs, hiszen nem ugyanazt a biciklit viszik fel a negyedekre, amelyiket az épület előtt hagyták. Ez azt mutatja, hogy egy anaforikus névmás az aktuális referenciáját egy olyan elemtől is szerezheti, amelyikkel csak virtuális korreferenciában van. Tehát a virtuális korreferencia valóban elégséges feltétel ahhoz, hogy a *son vélo* referenciálisan önálló kifejezés antecedense lehessen a *le* névmásnak.

2.2. Miként elemezhetők azonban az alábbi példák, amelyekben szemmel láthatóan működő, nehézség nélkül értelmezhető referenciális viszony van két elem között, anélkül, hogy a fenti kritériumok teljesülnének?

(3) Mme Martin: — Y a-t-il un âge limite pour le groupe dont vous vous occupez?

Mme Bennet: — Oui. Vous voulez parler de la taille des salles? Excusez-moi.

Mme Martin: — Je veux dire $\{l'âge (des enfants)\}_i$ qui fréquentent_i votre centre.

Mme Bennet: — De deux à cinq ans. Nous en_i acceptons *quelques-uns_i* avant deux ans.

(Canadian Hansard Corpus)

(Mme Martin: — Van korhatára annak a csoportnak, amelyikkel foglalkozik?

Mme Bennet: — Igen. A termék méretét kérdezi? Elnézést.

Mme Martin: — Úgy értem *a gyerekek életkora*, akik az ön intézményébe járnak.

Mme Bennet: — Kettőtől ötéves korig. Felveszünk (*belőlük*) *néhányat* kétéves kor előtt.)

(4) Une fois, elle lui amena un individu replet, ayant de petits yeux à la chinoise, un nez en bec de vautour. C'était M. Goutman, $\{négociant en (articles de piété)\}_{ij}$, — il en_i déballa *quelques-uns_i*, enfermés dans des boîtes, sous le hangar: croix, médailles et chapelets de toutes les dimensions, candélabres pour oratoires, autels portatifs, bouquets de clinquant — et des sacrés-coeurs en carton bleu, des saints Joseph à barbe rouge, des calvaires de porcelaine. (Flaubert: Bouvard et Pécuchet, Association des Bibliophiles Universels, <http://www.abu.cnam.fr>)

(Egyszer egy pocakos alakot vitt el hozzá, akinek apró, kínai szeme és karlyorra volt. Gutman úr volt, a *kegyszerárus*; — a kocsiszímben kicsomagolt

(*abból*) néhány dobozba zártat: keresztek, medáliákat és mindenféle méretű olvasókat, imaterembe való gyertyatartókat, hordozható oltárokat, aranyfüstös bokrétákat, kék kartonból készült szent szíveket, vörös szakállú szent Józsefeket, porcelánkálváriákat.)

Az ilyen atipikus anaforák esetében azt a nominális kifejezést, amely lehetővé teszi ugyan egy referens megnevezését, az *antecedens* fentebbi kritériumainak azonban nem felel meg, Reboul (1994) forrásnak (*source*) nevezi. Az anaforával kapcsolatos kutatásai során arra a következtetésre jut, hogy ez utóbbi típusra több figyelmet kell fordítani, mert az atipikus anaforák sokkal nagyobb számban fordulnak elő, mint első látásra gondolnánk. Számatlan kérdés merül fel velük kapcsolatban: mi biztosítja az utalás sikerét,

- ha az *antecedens* referenciálisan nem önálló elem;
- ha nincs nyelvi eszközzel kifejezett *antecedens*;
- vagy akkor, amikor anaforikus névmás és *antecedens* nincs nemből és/vagy számból egyeztetve?

(5) *Le nouveau ministre* a promis qu' *elle* prendrait les mesures nécessaires.

(Az új miniszter megígérte, hogy meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket.)

Reboul a referencia kizárólag pragmatikai kontrollja mellett teszi le a voksát: a beszélő úgy utal egy adott dologra, hogy annak a különböző lehetséges fogalmi közül egyet kiválaszt. A fogalom ebben az esetben a memóriában található olyan cím, amelyhez rendelve az adott dologra vonatkozóan bizonyos mennyiségű információ található, amelyek logikai, enciklopédikus és lexikális természetűek. Ez utóbbiak a szóban forgó fogalom nyelvi ellentételei. A dolgok különböző fogalmakként azonosíthatók, ezeknek a fogalmaknak pedig különböző nyelvi ellentételei vannak. Az tehát, hogy milyen kifejezéssel valósul meg az utalás, attól függ, hogy a beszélő milyen fogalom alatt azonosítja azt a dolgot, amiről beszélni akar, s e szerint választódik ki annak nyelvi ellentétele is. Ennek megfelelően az (5) példában a beszélő először a *miniszter* fogalommal gondol a referensre, azután azonban vált, és akkor már mint nőnemű személyt azonosítja.

A referencia pragmatikai megközelítésének legitimitása természetesen nem kérdőjelezhető meg, ugyanakkor, véleményem szerint, célszerűnek látszik a szemantikai dimenziót is tekintetbe venni, mert ily módon a referenciális utalás sikerességében szerepet játszó nyelvi összetevőkről is számot tudunk adni, még a kissé „sántító” anaforák esetében is.

A (3) és a (4) példa közös vonása, hogy a névmás a referensét egy referenciálisan nem önálló elemről kapja, tehát az *antecedens*-kritériumnak az a tétele nem teljesül, amely szerint *antecedens* csak referenciálisan önálló kifejezés lehet.

A (3) párbeszédben az *en* (abból) és a *quelques-uns* (néhány) névmások a referenciájukat a *des enfants* (gyerekek) alárendelt összetevőtől kapják, amely csupán része a referenciálisan önálló *l'âge des enfants* (a gyerekek életkora) kifejezésnek. Mitől sikeres mégis az utalás? Mind az *en*, mind a *quelques-uns* névmás mennyiséget implikál: az *en* halmazra utal, a *quelques-uns* pedig ezen a halmazon végez el egy mennyiségi kijelölést, s a szövegelőzményben egyedül a többes számú *des enfants* alkalmas arra, hogy az *en* referált halmaza legyen. Az anaforikus utalás értelmezhetőségét ezen kívül valószínűleg még két tényező segíti: Egyrészt a *des enfants* és az *en/quelques-uns* névmások között nemcsak virtuális korreferencia van, hanem aktuális is: ugyanarról a gyerekekről van szó mind az életkoruk, mind az intézménybe való felvételük kapcsán. Másrészt a *l'âge des enfants* kifejezést egy olyan vonatkozó alárendelés követi, amely nem a *l'âge* szóhoz, hanem annak bővítőjéhez kapcsolódik, s ez nagymértékben elősegíti, hogy a hangsúly átcsússzon az alsóbbrendű összetevőre, s így a *des enfants* kerüljön a fókuszba.

A Flaubert-részletben a *négociant en articles de piété* (kegytárgykereskedő) szintén összetett névszói szerkezet, amelynek a *négociant* (kereskedő) a központi eleme, az *articles en piété* (kegytárgy) csak alárendelt összetevője a teljes kifejezésnek, tehát referenciálisan nem autonóm. Ennek ellenére az *en* (abból) névmás ez utóbbira, a kegytárgyak halmazára utal vissza, s ebből választ le egy kisebbnek ábrázolt részhalmazt a *quelques-uns* (néhány). A helyzet itt is hasonló tehát az előző példában tapasztalhoz: az *articles* az egyetlen többes számú főnév, amelyből értelmezhető a részhalmaz kijelölése, s amely így a kontextusból kiugróvá, a legkönnyebben elérhetővé válik. A referens sikeres azonosításában ugyanakkor szerepet játszik a *déballer* (kicsomagoló) ige szemantikai tartalma is, a *déballer* tárgyi bővítőjének szerepét ugyanis természetesebben töltik be dolgok, mint személyek: „DÉBALLER verbe trans. A. — [Le compl. d'obj. désigne le contenu d'un emballage] *Déballer* (*des objets*). Les extraire de leur emballage. *Déballer des achats, des livres, des cadeaux, des provisions, des bouteilles.*”⁹

3. Ezzel a két rövid példával azt kívántam bemutatni, hogy az adekvát referens megtalálásában nyelvi eszközök is szerepet játszanak. Ha a referencia működését részleteiben kívánjuk megismerni és árnyaltabban leírni, célravezetőbbnek látszik nem leszükíteni kizárólag nyelvi vagy kizárólag kognitív aspektusára. A legtöbb referenciális viszony interpretációjában valószínűleg egyaránt szerepe van egyrészt a nyelvi kontextusnak: a referenciális kifejezés és a vele kapcsolatban lévő igék és nominális kifejezések szemantikai tartalmának, esetleges nembeli, számbeli egyeztetéseknek; másrészt a nyelven kívüli valóságra vonatkozó és enciklopédikus ismereteinknek, hiedelmeinknek, elvárásainknak, valamint magának a beszédhelyzetnek is.

---

⁹ Trésor de la Langue Française: <http://www.cnrtl.fr/definition/deballer>.

Irodalomjegyzék:

- Adam, J.-M. 1990. *Éléments de linguistique textuelle*. Liège: Mardaga. 265.
- Adam, J.-M. 1999. *Linguistique textuelle, Des genres de discours aux textes*. Paris: Nathan. 208.
- Adam, J.-M. 2005. *La linguistique textuelle, Introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin. 233.
- Kleiber, G. 1994. *Anaphores et pronoms*. Louvain-la-Neuve: Duculot. 229.
- Milner, J.-C. 1982. *Ordres et raisons de langue*. Paris: Seuil.
- Moeschler, J.—Reboul, A. 2006. *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris. 210.
- Moeschler, J.—Reboul, A. 1994. *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Seuil. 562.
- Reboul, A. 1994. L'anaphore pronominale: le problème de l'attribution des référents, In: Moeschler, J.—Reboul, A.—Luscher, J.-M—Jayez, J. *Langage et pertinence*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 105–173
- Reboul, A. 1994. La pragmatique de la pertinence. In: Moeschler, J.—Reboul, A.—Luscher, J.-M—Jayez, J. *Langage et pertinence*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 21–28.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. A szöveg mezoszintjének jelentősége. In: *A nyelvtantól a szövegtanig*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 273–284.
- Trésor de la Langue Française : <http://www.cnrtl.fr>